

נסים קלדרון

מרחב, מוסר, ערך ספרותי

עדיה מנדלסון־מעוז. **מרחבים וגבולות בצל האינתיפאדה: קריאה אתית בספרות העברית**, 1987-2007. תרגום: תום קלנר. ירושלים: מאגנס, 2021.
365 עמודים + 7 עמודים לא ממוספרים

ספרה של עדיה מנדלסון־מעוז מפיק תובנות רעננות רבות מן החיבור שהיא עושה בין שאלות אתיות שעולות מן הספרות העברית לבין מושגי הגבול הרווחים בתרבות הישראלית בשנים שלאחר האינתיפאדה הראשונה. מנדלסון־מעוז מוצאת הקבלה מעוררת עניין ומעוררת מחשבה בין הסירוב הישראלי לקבוע גבולות למדינה לבין השאלות המוסריות שמעסיקות סופרים נוכח מצב הכיבוש. היא מציבה עמימות גאוגרפית מול עמימות מוסרית ואחר כך מציבה את שתיהן מול, ובתוך, העיצוב האסתטי של הפרוזה הסיפורית.

מנדלסון־מעוז מנתחת לפרטיה, למורכבותה ולסתירותיה את דמותו של החייל הישראלי כפי שהיא מעוצבת ביצירות סיפוריות רבות, כאשר היא מתמודדת עם המרחב הפרוץ, והאלים, שמפריד – וגם מחבר – בין יהודים לפלסטינים. לאחר מכן היא עוברת אל הפרספקטיבה הפלסטינית, כפי שרואים אותה סופרים יהודים־ישראלים, ומכאן היא פונה לתאר את הדילמות של העורף הישראלי, שגם הגבולות שבינו לבין החזית מטושטשים. כאן היא מקדישה תשומת לב לסוגיה התאורטית שעיקרה: האם יש ביכולתנו – והאם יש ביכולתו של חוקר ספרות – להתבונן בסכסוך דמים מנקודת ראות ניטרלית? אני סבור כי יש תבונה במסקנתה שניטרליות היא בלתי אפשרית במצבים כאלה ושהמרב שאפשרי,

ומוסרי, להגיע אליו הוא האפשרות של הספרות "להחליף פרספקטיבות ולאמץ נקודות ראות שונות".

אחד ההישגים הבולטים של הספר הוא המעקב אחר השינויים שחלו אצל מספרים ישראלים בולטים, כמו א.ב. יהושע ואורלי קסטל בלום, עם ההתפתחות וההשתנות – או הקיפאון – של מצב הסכסוך. הרבה קרה, והרבה לא קרה, בעשרים השנים שבין אמצע שנות ה־80 של המאה ה־20 לבין אמצע העשור הראשון של המאה ה־21, והספר הזה מצטיין במעקב ספרותי אחר מהלך הזמן הזה. אופייה המתארך במיוחד של המלחמה על הארץ בין שני עמי הארץ מציב אתגר קשה במיוחד לבני שני העמים, ובוודאי לסופרים. לכן יש חשיבות מיוחדת, ויש ערך מיוחד, בהצגת ההשתנות של עמדות ודעות ומחשבות־פֿתרון – כפי שאלה מיתרגמים לסיפורים, לדמויות ספרותיות ולטכניקות ספרותיות.

פרק אחד בספר שופך אור על הפרספקטיבה הנשית ומתרכז ביצירותיהן של רונית מטלון ומיכל גוברין. הוא מבצע מעקב מפורט אחר הפרוזה שכתבו יוצרות ישראליות מול המרחב הפרוץ ומול דילמות הכיבוש.

המעבר שעושה עדיה מנדלסון־מעוז מקריאה זהירה וקפדנית בסיפורים (לעיתים היא מוסיפה הערות על סרטים, מחזות ושירים) לדיון בהצעות של תאורטיקנים של תרבות מספק מצע עשיר ורחב דעת לספר כולו.

הישגיו של הספר ניתנים להמחשה באמצעות סקירה קצרה של אחד הניתוחים בו: ההתבוננות ברומן **שרה, שרה** של רונית מטלון (עם עובד, 2000). תשומת הלב של מנדלסון־מעוז למחשבה על מרחב בספרות הובילה אותה אל הבחנה חריפה במיוחד, ומתאימה במיוחד לרומן של מטלון – ההבחנה של ז'יל דלז ופליקס גואטרי על ספרות שמעוצבת בדומה לצמחייה חסרת שורשים המתפשטת אופקית על פני שטח ואשר אין לה צורך בחיבור אנכי אל הקרקע. אני סבור שגם דלז וגואטרי וגם מנדלסון־מעוז היו נשכרים מתיאור התופעה בלי לכנות אותה בשמות בוטניים אקזוטיים ועמוסי יומרה להכללה ולתאורטיזציה, כמו "ריזום" ו"מחשבה ריזומטית"; אבל התופעה עצמה שולחת קרן אור משמעותית על פרוזה שנועה מטריטוריה לטריטוריה ומטילה ספק בחשיבות המוגזמת ש"שורשים" קיבלו בשנים האחרונות בביקורת הספרות ובביקורת התרבות.

מכאן עוברת מנדלסון-מעוז לתאר ארבעה מרחבים שמעוצבים ב**שרה**, **שרה** בישראל ובצרפת, שלושה מהם גם במועדי זמן נפרדים. המרחבים מבהירים איך המבנה הזה של עיצוב העלילה חושף את עומק האישיות של שתי גיבורות הספר ומוביל את המכלול אל סיום הספר ברצח רבין. מנדלסון-מעוז מדגישה, בצדק, כי פיזור זה "על פני השטח" מטשטש את הכרונולוגיה בחיי הדמויות ומעצב את יחסי הגומלין ביניהן כמו קרו במקום אחד ובזמן אחד, כמו לא היו היסטוריה וגאוגרפיה; והכול כדי להנחית את הדמויות, ואת הקוראים, אל המקום ואל הזמן הטראומטיים והמפוקפקים מוסרית של מצב הכיבוש הישראלי ושל התפתחותו עד לרצח רבין. יותר מזה: אל מערכות היחסים המסתעפות "על פני השטח" נוספות דילמות של חיי נישואין, של אימהות ואבהות, של אהבה. כך מגיע הניתוח של מנדלסון-מעוז אל הממד האוניברסלי ברומן הישראלי מאוד הזה, ממד שמשתנה בזמן הרבה פחות מששתנה בו הממד הפוליטי.

יש לי ספק אם צעד מחשבתי נוסף שמנדלסון-מעוז עושה יש לו אחיזה ברומן. זה צעד שמתייחס אל הזירה הפוליטית בישראל ואשר טוען כי "פעולת הסיפר גלויה וחותרת תחת עקרונות ההגמוניה". איני מוצא בספר חתירה תחת עקרונות ההגמוניה. להפך: הספר מדגיש את כובד העול של ההגמוניה המקיימת את מצב הכיבוש ואת הניסיונות לחסל אותה בהבל פה או באיים של בדיה ספרותית. אותן התפשטות אל פני השטח והימנעות מ"חתירה" אל מתחת לפני השטח, על פי ההבחנה המקורית והחזקה, הן שגורמות לקורא להרגיש היטב את עוצמתה האפלה, החומקת ממיקום, של הגמוניה פוליטית שאינה רוצה להתגלות לעין כמות שהיא. אבל זו הערת ביקורת זעירה ונקודתית.

יש לי שתי הסתייגויות כוללות יותר מן הספר.

האחת, הספרים הרבים שמנדלסון-מעוז מנתחת כאן מן הפרוזה העברית בעשרים השנים שבין 1987 ל-2007 הם כולם ספרים שתוקפים את מצב הכיבוש הישראלי ומוצאים בו עוולות. תמונה כזאת, בעיקר כאשר היא מדלגת מן המציאות הפוליטית אל הבדיה הספרותית, יוצרת תמונה של התרבות הישראלית כאילו היא כולה ביקורתית כלפי הכיבוש. האמת הפשוטה היא שהאופוזיציה לכיבוש באה ממיעוט בקרב הישראלים, והעובדה שזהו מיעוט משפיעה מאוד גם על אופייה של הספרות שכותבים סופרים שהם מתנגדי הכיבוש, מה עוד שיש בעברית גם פרוזה של חסידי הכיבוש (אמונה אלון כדוגמה בולטת). אין קולות של חסידים אלו בתמונת הספר, והם חסרים. יש בתרבות הישראלית ויכוח מר על

מוסר פוליטי ועל המרחב הגאוגרפי שעליו חל המוסר הפוליטי, ואפשר לצפות שהוויכוח הזה יקבל ביטוי בספר ששמו הוא "מרחבים וגבולות בצל האינתיפאדה".

הסתייגות שנייה: מנדלסון־מעוז נמנעת משיפוט של ערך ספרותי ליצירות הרבות שהיא מנתחת. אני סבור שזה מחליש את ההתבוננות שלה. היא מכניסה אל סל אחד עידית וזיבורית בספרות. בדרך זו המחקר מתקיים באיזה אזור סטרילי של קריאה, שונה מהותית מאזור הקריאה של הקורא הסביר. קורא כזה חייב להיות סלקטיבי בספרים שהוא בוחר לקרוא מתוך השפע העצום הרואה אור מדי שבוע, והוא סלקטיבי עוד יותר במטען שהוא חווה באופן אותנטי מתוך הקריאה שלו. הוא בוחר ומפנים את מה שנראה בעיניו הישג ספרותי ואת מה שנראה בעיניו הישג מוסרי. הוא מתעלם ממה שנראה בעיניו בנלי ספרותית וקלישאי מוסרית. כאשר מנדלסון־מעוז מונעת מעצמה לקיים את הבחירה הזאת, היא לא רק גורמת לעצמה לנתח את החלש־ספרותית כשם שהיא מנתחת את החזק־ספרותית, אלא היא גם מונעת מעצמה לעקוב במידה מספקת אחר הדרך המקורית, והייחודית, שסופר טוב עושה מהחלטותיו האסתטיות אל הכרעותיו המוסריות, ושסופר לא־מקורי ולא־ייחודי אינו עושה.

אבל אין ההסתייגויות האלה מבטלות את הישגי הספר.

פרופ' נסים קלדרון, פרופסור אמריטוס, המחלקה לספרות עברית, אוניברסיטת בן־גוריון בנגב.
דוא"ל: calderon@bgu.ac.il